

Notă asupra ediției

Al treilea volum al integralei Franz Kafka a Editurii Humanitas Fiction și această nouă ediție a *Jurnalului* lui Franz Kafka în traducerea lui Mircea Ivănescu urmează una din cele două variante de publicare a celor douăsprezece caiete și două convolute de foi volante în care aceste însemnări diaristice au fost notate de către Kafka, începând (se presupune) din vara lui 1909 până în vara anului 1923, anume: o variantă care reproduce fidel însemnările autorului, fără a interveni nicicum în gruparea și aranjarea fragmentelor, varianta care comportă așadar salturi temporale datorate notării concomitente pe caiete diferite, și o a doua, care intervine în a le ordona cronologic. Această a doua variantă este cea întreprinsă de Max Brod, prietenul și moștenitorul inițial al caietelor după moartea lui Kafka, survenită la 3 iunie 1924.

Mircea Ivănescu a consultat ambele variante de editare, ediția lui Hans-Gerd Koch în douăsprezece volume, publicată la Editura Fischer (*Gesammelte Werke in zwölf Bänden*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1994) și ediția Max Brod, în șapte volume, la aceeași editură (*Tagebücher 1910–1923*, Fischer Verlag, 1983), menținând aranjarea cronologică propusă de Max Brod, însă adăugând și unele fragmente care apar în ediția Koch și pe care, din rațiuni proprii, Brod a ales să le excludă. Aceste fragmente au fost redatate între acolade {}.

Jurnalul începe cu primele notări pe care le-am submis generic anului 1910 (având în vedere prima datare explicită în jurnal de către Kafka) și se încheie cu *Însemnările de călătorie* din cele câteva călătorii întreprinse de Kafka. Notele lui Mircea Ivănescu

de la finalul volumului completează, explică suplimentar și trimit la diferite surse bibliografice ajutătoare.

Variantele adăugate de Max Brod ale unor fragmente prezente la începutul *Jurnalului* și menținute și de Mircea Ivănescu la final în prima ediție au fost replasate în ediția de față lângă celelalte variante corespunzătoare.

Pentru anumite clarificări punctuale am ales folosirea notelor de subsol, marcate prin (N. red.).

Numele proprii au fost redacte complet (cu excepția prescurtărilor voite ale lui Kafka) așa cum traducătorul a decis să le preia din ed. H-G. Koch. Parantezele drepte marchează în text fie anumite cuvinte adăugate de Max Brod în calitatea sa de editor, fie locurile unde textul se întrerupe – fraze lăsate neterminate ori locuri ilizibile.

O sursă precisă și cuprinzătoare a referirilor lui Kafka (la persoane, autori, evenimente culturale, instituții, opere literare, citate din texte sau comentarii, locuri geografice indicate) poate fi consultată în volumul: *Franz Kafka, Tagebücher in der Fassung der Handschrift, Kommentarband*, editori: Hans-Gerd Koch, Michael Müller și Malcolm Pasley, S. Fischer Verlag, 1990.

În ceea ce privește marca inconfundabilă a traducerii lui Mircea Ivănescu, care constă în rezonarea foarte apropiată cu textul original (ca un fel de încercare devorantă de a-l dubla pe Kafka și de a-l scoate astfel din propria încarcerare și singurătate), am decis să o respectăm, intervenind doar acolo unde s-au strecurat inadvertențe evidente sau inerente erori.

R.A.

Privitorii încremenesc când trenul le trece prin față.

„Dacă el mă tot întreabă mereu.“ Sunetul „ea“ din „întreabă“, desprins de fraza rostită, a zburat departe ca o minge pe pajiște.

Seriozitatea lui mă dă gata. Capul prins în guler, părul nemișcat, bine ordonat în jurul craniului, mușchii obrazilor la locul lor, încordați.

Mai este pădurea acolo? Pădurea mai era oarecum acolo. Nici nu privisem mai departe de zece pași, că am renunțat, prins iarăși de conversația plicticoasă.

În pădurea întunecoasă, prin pământul pătruns de umezeală, nu mă orientam decât după albul gulerului său.

O rugam în vis pe dansatoarea Eduardova¹ să aibă bunătatea să mai danseze o dată ceardașul. O dără lată de umbră sau de lumină îi străbătea mijlocul feței între marginea de jos a frunții și mijlocul bărbiei. Tocmai venise cineva, cu gesturile acelea respingătoare ale intrigantului care nu e conștient de rolul său, să-i spună că trenul pleacă imediat. După felul în care asculta informația aceasta mi-am dat seama îngrozitor de limpede că ea nu va mai dansa. „Sunt o femeie rea, rea de tot, nu-i așa?“ a spus ea. „O, nu“, am răspuns eu, „asta nu“, și m-am întors într-o direcție oarecare, să plec.

Înainte, am mai întrebat-o despre florile acelea multe care-i erau prinse la cingătoare. „Acestea sunt de la toți prinții Europei“,

a zis ea. Mă întrebam ce înțeles avea faptul că florile care îi erau înfipite la cingătoare, proaspete, îi fuseseră dăruite dansatoarei Eduardova de către toți prinții Europei.

Dansatoarea Eduardova, o mare iubitoare de muzică, peste tot pe unde călătorește – deci și în tramvai – e însoțită de doi violoniști pe care-i pune deseori să-i cânte. Căci nu există nici o interdicție cum că n-ar fi voie să se cânte în tramvai, dacă se cântă bine, dacă pasagerilor le face plăcere și nu costă nimic, adică dacă nu se face după aceea vreo colectă. La început însă, este puțin surprinzător, iar după scurtă vreme vreunul găsește că așa ceva nu se cuvine. Dar când călătoria e neîntreruptă, curentul de aer puternic și străduțele sunt liniștite, sună frumos.

Dansatoarea Eduardova nu e în timpul ei liber la fel de drăguță cum e pe scenă. Tenul palid, umerii obrazilor care-i întind atât de mult pielea încât fața aproape nu i se mai mișcă, nasul mare care se ridică parcă dintr-o adâncitură și cu care nu e de glumit – cum ar fi să încerci cât e de tare vârful sau să-i apuci ușor șaua nasului, trăgându-i-o încolo și înapoi, și în vremea asta să-i spui: „Acum însă, vii cu noi“. Silueta ei largă, cu talia înaltă cuprinsă în fuste cu prea multe pliuri – cui îi poate plăcea asta? –, seamănă cu una dintre mătușile mele, o doamnă mai bătrâioară; multe mătuși mai în vârstă arată așa. Ca să echilibrezi aceste dezavantaje însă, la Eduardova, în afară de picioarele ei chiar bune, nu găsești la drept vorbind vreo compensație, nu e nimic să prilejuiască entuziasm, uimire sau măcar atenție. Astfel că și eu am văzut-o foarte adesea tratată cu o indiferență pe care nici chiar domnii altminteri foarte abili și foarte corecți nu și-o puteau ascunde, deși firește că-și dădeau multă silință în privința aceasta față de o atât de cunoscută dansatoare cum era totuși Eduardova.

Îmi simțeam urechea proaspătă, răcoroasă, aspră, plină de sevă, ca o frunză.

Scriu asta în mod cert din deznădejdea față de trupul meu și față de viitorul în acest trup.

Când deznădejdea se arată atât de hotărâtă, atât de legată de obiectul ei, atât de concentrată, ca aceea a unui soldat lăsat să acopere retragerea și care se lasă astfel pradă distrugerii, atunci nu este vorba de adevărata deznădejde. Deznădejdea adevărată și-a depășit de la început și dintotdeauna țelul, (și, ajuns aici, la virgula aceasta, se vedește că numai prima frază a fost adevărată).

Ești deznădăjduit?

Da? Ești deznădăjduit?

Fugi? Vrei să te ascunzi?

{Am trecut prin fața bordelului ca prin fața casei unei iubite².}

Scriitorii spun lucruri urât mirositoare.

Lenjeresele pe ploaia torențială.

{Prin fereastra cupeului.}

În sfârșit, după cinci luni din viața asta a mea în care n-am putut scrie nimic care să mă mulțumească, pe care nici o putere de pe lume nu mi le poate răscumpăra, deși toate ar fi datoare s-o facă, îmi vine ideea să mai stau o dată de vorbă cu mine însumi. Am răspuns mereu, când îmi puneam cu adevărat întrebarea, că mai rămânea ceva să țâșnească din mine, din căpița asta de paie care sunt eu însumi de cinci luni încoace și a cărei soartă pare să fie să se aprindă vara și să ardă mai repede decât ar apuca să clipească cel ce-ar sta s-o privească. Și măcar de mi s-ar întâmpla mie! Chiar de zece ori să mi se întâmple, căci eu nu regret nici măcar vremea aceea nefericită! Starea în care mă aflu nu este nefericire, dar nici fericire, nici indiferență, nici slăbiciune, nici istovire și nici altceva, iar atunci ce este, în fond? Că nu știu, asta se leagă poate de neputința mea de a scrie. Și cred că o înțeleg, chiar dacă nu-i cunosc cauzele. Adică, toate lucrurile care-mi vin în minte nu vin pornind de la rădăcină, ci de-abia de undeva de la mijloc. Și atunci, cum să mai încerci să le ții pe loc, cum să mai încerci să ții ceva și să te ții și pe tine, agățându-te de un fir de iarbă care a început să crească abia de la mijlocul tulpinii? Poate că unii pot

s-o facă, de exemplu saltimbancii aceia japonezi, cățarați pe o scară ce nu se sprijină de pământ, ci pe tălpile înălțate ale unuia din ei pe jumătate întins pe jos, și nu se sprijină nici de perete, ci urcă pur și simplu, așa, în aer³. Eu nu pot, chiar făcând abstracție de faptul că scara mea nu are la dispoziție nici măcar tălpile cuiva. Asta nu e firește totul și nu pornind de aici aș începe. În fiecare zi trebuie să existe cel puțin un rând scris îndreptat spre mine, așa cum unii își îndreaptă astăzi telescoapele spre comete. Și dacă mi-aș face atunci apariția în fața acelei fraze, fermecat de această frază, așa cum mi s-a întâmplat de exemplu la Crăciunul trecut, când ajunsesem abia să mă mai pot stăpâni și când mi se părea că eram în sfârșit pe ultima treaptă a scării mele, că scara mi se sprijinea liniștită de pământ și de un perete! Dar ce pământ și ce perete! Și totuși scara aceea nu a căzut, atât de sigur o împlântau în pământ picioarele mele, o împingeau picioarele mele în perete.

Astăzi am săvârșit, de pildă, trei insolente: față de un conducător de tramvai, față de o persoană care-mi fusese prezentată, dar de fapt au fost numai două, dar ele mă fac să sufăr ca o durere de stomac. Din partea oricui ar fi venit, tot insolente ar fi fost, dar cu atât mai mult venind din partea mea. Am ieșit deci din mine însumi, m-am războit prin ceață cu aerul, și partea cea mai rea a fost că nimeni n-a remarcat că eu am săvârșit insolenta aceasta față de însoțitorii mei, că a trebuit să o săvârșesc, că a trebuit să-mi asum atitudinea respectivă și răspunderea pentru ea; partea cea mai rea însă a fost că unul dintre cunoscuții mei nici măcar nu a luat această insolentă drept indiciu al caracterului meu, ci drept însuși caracterul meu, mi-a atras atenția asupra ei și a admirat-o. De ce nu rămân în mine? Bineînțeles, acum îmi spun: uite, lumea se lasă lovită de tine, conductorul și cel căruia i-ai fost prezentat rămân netulburați, când te-ai îndepărtat, acesta din urmă te-a mai și salutat. Dar asta nu înseamnă nimic. Nu poți realiza nimic dacă te scapi din mână, dar cât de mult pierzi pe lângă asta în sfera ta! La observația aceasta răspund doar: și eu, sfera mea proprie, m-aș lăsa mai degrabă lovit decât să lovesc eu însumi în afară, dar unde naiba e sfera aceasta? Un timp am și văzut-o acolo pe pământ, înscrisă cu var parcă, acum însă plutește doar așa, în jurul meu, și de fapt nici măcar nu plutește.

Noaptea cometelor, 17–18 mai. Cu Blei⁴, soția și copilul lui, din când în când mă ascultam de undeva din afară, era ceva cam ca mieunatul unei pisici, continuu. Câte zile au trecut iarăși mute; astăzi este 29 mai. N-am fost în stare nici măcar să iau zilnic în mână tocul acesta, bucata asta de lemn. Cred că de acum nici nu mai sunt în stare. Vâslesc, călăresc, înot, stau lungit la soare. Și astfel mi s-au întărit pulpele, nici coapsele nu sunt rele, pântecul mai merge, dar pieptul mi-e ca vai de lume, și când îmi simt și capul înfundat în gât...

Duminică, 19 iunie 1910, am dormit, m-am deșteptat, am dormit, m-am deșteptat, mizerabilă viață.

Când stau și mă gândesc, trebuie să spun că educația asta a mea mi-a dăunat în unele privințe foarte mult. N-am fost adică educat undeva departe, poate în vreo ruină în munți, în privința asta n-aș putea spune nici un cuvânt de reproș. Cu riscul chiar ca tot șirul foștilor mei profesori să nu poată înțelege asta, aș fi preferat cu mult mai mult să fi fost un asemenea mic locuitor al ruinelor, ars de soare, de soarele care ar fi strălucit asupra mea din toate părțile, acolo, printre ruine, prin iedera călduță, chiar dacă, sub constrângerea însușirilor mele bune ce ar fi crescut în mine cu vigoarea bălăriilor de tot felul, aș fi fost la început vlăguit.

Când stau și mă gândesc, trebuie să spun că educația asta a mea mi-a dăunat în unele privințe foarte mult. Reproșul acesta se îndreaptă împotriva unui mare număr de persoane, anume părinții mei, unele rude, vreunii din vizitatorii casei noastre, diferiți scriitori, o anume bucătăreasă bine știută de mine, care timp de un an întreg m-a dus la școală⁵, o grămadă de profesori (pe care în amintirea mea trebuie să-i înghesui laolaltă, altminteri îmi scapă pe ici, pe colo câte unul, dar cum i-am împins așa pe toți laolaltă, întregul acesta se mai fărâmițează pe alocuri), un inspector școlar, niște trecători care nu se grăbeau niciodată, pe scurt, reproșul acesta se învârte ca un pumnal prin toată societatea și nimeni, repet, din nefericire, nimeni nu poate fi sigur că vârful pumnalului n-are să-i răsară deodată în față, în spate sau dintr-o

parte. La reproșul acesta nu vreau să aud pe nimeni că mă contrazice, tocmai pentru că am auzit prea multe contraziceri și pentru că în cele mai multe contraziceri și eu am fost contrazis, și atunci pun și eu în legătură aceste contraziceri cu reproșul meu și explic acum că educația pe care am primit-o și contrazicerile acestea mi-au dăunat în unele privințe foarte mult.

Deseori mă gândesc la asta și trebuie atunci să spun că educația mea mi-a făcut în unele privințe foarte mult rău. Reproșul acesta se îndreaptă împotriva multor persoane, și într-adevăr s-au strâns aici cu toții laolaltă și nici ei nu știu, ca în vechile fotografii de grup, cu ce să înceapă în relațiile dintre ei, să-și plece ochii nici măcar nu le trece prin gând și, tot așteptând, nu îndrăznesc nici să surâdă. Sunt aici părinții mei, câteva rude, câțiva profesori, o anume bucătăreasă bine știută, câteva fete de la orele de dans, unii care mai demult ne făceau vizite acasă, câțiva scriitori, un profesor de înot, un controlor de bilete, un inspector școlar, pe urmă unii pe care nu i-am întâlnit decât o dată pe stradă și alții de care chiar că nu-mi aduc aminte, și unii de care n-am să-mi mai amintesc vreodată, și, în sfârșit, alții a căror învățătură, eu fiind pe atunci preocupat de altceva, nici nu am luat-o în seamă, pe scurt, sunt atât de mulți, încât trebuie să ai grijă să nu-i numeri pe unii de două ori. Și împotriva lor, a tuturor, îmi rostesc eu acum reproșul, în felul acesta îi fac să se cunoască unii cu alții, însă nu le tolerez să mă contrazică. Pentru că, la drept vorbind, am răbdat destule contraziceri și, cum cei mai mulți dintre ei m-au contrazis, nu pot face altceva decât să includ și aceste contraziceri în reproșul meu și să spun că, în afară de educația pe care am primit-o, și ele mi-au dăunat în unele privințe foarte mult.

S-ar aștepta poate cineva ca eu să fi fost supus acestei educații și formații undeva departe, în vreun loc mai lăaturalnic? Nu, am fost format în mijlocul orașului, în plin centrul orașului. Nici, să zicem, în vreo ruină din munți sau la țărmul mării. Părinții mei și cei din preajma lor au fost până acum împovărați de reproșul meu și întristați de el, iar acum ei împing ușor la o parte acest reproș și surâd, căci eu mi-am retras mâinile întinse spre ei și mi

le-am așternut mie pe frunte, și stau și mă gândesc: ar fi trebuit să fi fost un copil al ruinelor, ascultând țipătul stâncuțelor, așa cum își poartă ele umbrele pe deasupra mea, înfiorându-mă la lumina lunii, chiar dacă la început aș fi fost poate cam prea neputincios și slab sub apăsarea bunelor mele însușiri, care ar fi crescut în mine cu vigoarea bălăriilor, ars de soarele care m-ar fi bătut printre sfărâmurile ruinelor, luminându-mă din toate părțile pe culcușul meu de iederă.

{Deseori mă gândesc la asta și las gândurile să curgă în voie, fără să mă amestec, și totdeauna, oricum m-aș întoarce, ajung la concluzia că, în unele privințe, educația mea mi-a dăunat groaznic. În recunoașterea acestui fapt se amestecă și un reproș îndreptat împotriva unei mulțimi de persoane. Sunt, de pildă, aici părinții cu rudele, o anume bucătăreasă, profesorii, câțiva scriitori – iubirea cu care ei mi-au făcut rău le face vina și mai mare, căci cu o asemenea iubire a lor ce mult mi-ar fi... –, câteva familii prietene cu familia noastră, un profesor de înot, localnicii din locurile de vilegiatură, câteva doamne din parcul municipal, de la care nici nu te-ai fi așteptat la așa ceva, un frizer, o cerșetoare, un perceptor, medicul casei și încă mulți alții, și ar fi și mai mulți, dacă aș vrea și aș putea să-i numesc pe toți, pe scurt, sunt atât de mulți, încât trebuie să fi atent ca, la grămadă, să nu-i pui pe unii de două ori. Acum s-ar putea crede că prin însuși numărul lor atât de mare reproșul pe care li-l aduc trebuie să-și piardă din temeinicie, și chiar trebuie să-și piardă din temeiuri, căci un reproș nu e un șef de armată pe câmpul de bătălie, el se îndreaptă direct spre țintă și nu știe să se împartă. În cazul acesta se îndreaptă împotriva unor persoane din trecut. Persoanele însele ar putea fi păstrate în amintire cu o energie obnubilată, dar pământ nu vor mai avea sub picioare, chiar și picioarele li se risipesc până la urmă în fum. Iar unor fapte care se află în starea asta să le mai reproșezi ceva cu folos, vreo greșală pe care s-o fi făcut în vremea de altădată în educarea unui adolescent, care acum le este și lor la fel de neînțeles cum ne sunt ele nouă. Dar nici nu poți să-i faci să-și amintească de vremurile de atunci, nimeni nu-i poate

constrânge s-o facă și e limpede, de altfel, că nici nu se poate vorbi de constrângere, ei nu-și mai amintesc de nimic, iar dacă insiști, te dau pur și simplu la o parte, căci e foarte probabil că ei nici măcar nu aud cuvintele pe care le spui. Stau acolo, asemenea unor câini oboșiți, pentru că și-au folosit toate puterile ca să rămână drepti în amintire. Dar dacă ai reuși cu adevărat să-i faci să asculte și să vorbească, atunci ți-ar țiu urechile de reproșurile pe care ți le-ar adresa, căci oamenii își iau cu ei în tărâmul de dincolo convingerea în sinceritatea și onestitatea morților și o afirmă de acolo cu tărie înzecită. Și dacă o asemenea părere n-ar fi poate cea corectă, iar morții ar avea o evlavie deosebită față de cei vii, abia atunci ei și-ar asuma trecutul lor viu, care le este încă aproape, și iarăși ne-ar țiu urechile. Și chiar dacă nici această părere n-ar fi cea corectă și morții ar fi foarte imparțiali, nici atunci n-ar încuviința să-i tulburăm cu reproșurile noastre, al căror temei nu-l putem aduce. Căci asemenea reproșuri sunt cu neputință de întemeiate în relațiile de la om la om. Existența unor erori trecute în educația și formația cuiva nu poate fi dovedită așa cum se dovedește paternitatea. Și acum să ne arate cineva, dacă e în stare, reproșul care, într-o asemenea situație, să nu se transforme într-un suspin.

Acesta este reproșul pe care trebuie să-l formulez eu. El are un sâmbure sănătos, teoria însăși îl susține. Lucrul care a fost cu adevărat pervertit în mine îl uit însă de la bun început sau îl iert și nu mai fac gălăgie în privința asta. În schimb, pot demonstra care a fost momentul acela în care educația mea a vrut să facă din mine un alt om decât cel care am devenit. Răul acela, adică, pe care cei ce m-au educat și m-au format ar fi putut, în intenția lor, să mi-l facă, pe acela li-l reproșez, cer din mâinile lor să mi-l dea pe omul care sunt eu acum, iar cum ei nu mi-l pot da, eu le fac, cu reproșul și cu râsul meu, un asemenea scandal cu mari bătăi de tobă, vrând să-i însoțesc până la intrarea lor în lumea de dincolo. Dar toate acestea slujesc unui alt scop. Reproșul că ei au pervertit o parte din mine – au pervertit o parte bună și frumoasă – asta îmi apare în vis câteodată cum le apare altora o logodnică moartă –, acest reproș, mereu pe punctul de a deveni un suspin, ar trebui

în primul rând să răzbată neștirbit, ca un reproș sincer, cum de altfel și este. Și astfel se întâmplă că reproșul cel mare, căruia nu i se mai poate întâmpla acum nimic, îl ia de mână pe cel mic, cel mare merge, cel mic țopăie alături, dar, dacă cel mic a răzbit dincolo, el se impune în prim-plan, de parcă l-am fi așteptat dintotdeauna, și suflă asurzitor din trâmbiță peste bătaia din tobă a celuiilalt.

Deseori mă gândesc la asta și las gândurile să curgă în voie fără să mă amestec, dar totdeauna ajung la concluzia că educația pe care am primit-o mi-a dăunat mai mult decât pot eu înțelege. În aspectul meu exterior, sunt un om ca toți ceilalți, căci alcătuirea mea fizică s-a menținut în limitele obișnuite, așa cum și trupul meu a fost unul obișnuit, și, chiar dacă sunt cam scund și oarecum gras, plac totuși multora, chiar și fetelor. În privința asta, nu e nimic de zis. Chiar acum, una dintre ele a spus ceva foarte rațional: „A, dacă te-aș putea vedea o dată gol, trebuie să fii drăguț și bun de sărutat.“ Dacă mi-ar lipsi ici buza superioară, colo scoica urechii, ici o coastă, colo un deget, dacă aș avea pe cap locuri cu chelie și urme de vărsat de vânt pe față, tot n-ar fi nimic față de nedesăvârșirea mea lăuntrică. Această nedesăvârșire nu e din naștere și de aceea e cu atât mai dureros de purtat. Căci, la fel ca oricine, am și eu de la naștere centrul meu lăuntric de greutate, pe care nici cea mai prostescă și nebunească educație nu mi l-a putut zdruncina. Acest centru de greutate bun îl mai am, dar într-o oarecare măsură nu mai am trupul care să-i aparțină. Iar un centru de greutate ce nu mai are nimic pe care să lucreze devine de plumb și stăruie în trup ca un glonte de pușcă. Nu am meritat această nedesăvârșire, am suferit instaurarea ei fără să vreau. Din cauza asta nu pot găsi acum nici o remușcare în mine, oricât aș căuta-o. Căci remușcarea mi-ar face bine, ea plânge acolo în sinea ei, ia suferința la o parte și își rezolvă singură problemele, ca într-o chestiune de onoare; noi rămânem pe picioarele noastre, și ea ne ușurează.

Nedesăvârșirea asta a mea este, cum spuneam, nu din naștere și nu din vina mea; totuși, eu o suport mai bine decât alții, care, cu mare efort de imaginație și cu mijloace din cele mai căutate,

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	5
----------------------------------	---

JURNAL 1910–1923

1910	9
1911	36
1912	176
1913	230
1914	268
1915	351
1916	380
1917	401
1919	419
1920	421
1921	422
1922	430
1923	455

JURNALE DE CĂLĂTORIE

Jurnalul unei călătorii spre Friedland și Reichenberg, ianuarie–februarie 1911	467
Călătoria Lugano–Paris–Erlenbach, august–septembrie 1911	473
Călătoria Weimar–Jungborn, 28 iunie–29 iulie 1912	514
<i>Note</i>	539